

Különírás, egybeírás (1. rész)

Dr. Ludányi Zsófia, MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest

Orvosi szövegek írásakor – a korábbi cikkeinkben már ismertetett latin vs. magyaros írásmód kérdésén kívül – leggyakrabban az szokott problémát okozni, hogy bizonyos szavakat, kifejezéseket külön-, egybe- vagy kötőjellel írjunk. Főként ha az egyik tag idegen szó, vagy netán mindkettő. Melyek tehát a külön- és egybeírással kapcsolatos főbb tudnivalók?

A szóösszetételek lehetnek alárendelők, illetve mellérendelők. Az orvosi nyelvben főként az előbbieket gyakoriak, ezért a mellérendelő összetételekkel a továbbiakban nem foglalkozunk. Az alárendelő összetételek legalább két szóból tevődnek össze, de léteznek többszörös összetételek is. Jelen cikkünkben a két szóból álló összetételeket, szerkezeteket járjuk körül.

Az összetétellé válás okai

Az összetételek keletkezésének egyik módja az ún. **jelöletlenné válás**. Hogy ez pontosan mit is jelent, ahhoz tudnunk kell, hogy bizonyos típusú szó szerkezetekben a két szó közti nyelvtani viszonyt valamilyen módon (jellel, raggal) jelöljük. Példák az orvosi nyelvből: *antigént prezentál* (a tárgyas szó szerkezetet kötelezően jelöli a *-t* tárgyrag), *hisztamintól mentes* (a határozós viszonyt a *-tól* határozórag jelöli), *a mandula/a mandulának* (az *eltávolítása* (az *-a* birtokos személyjel a szám- és személybeli egyeztetést, míg a fakultatívan kitehető birtokos eset-rag, a *-nak* a viszonyítást jelöli). Ha a tárgyrag, a határozórag vagy a birtokos személyjel elmarad a szerkezetből, szóösszetétel jön létre, amelyet már egybeírunk: *antigénprezentáló* (jelöletlen tárgyas összetétel), *hisztaminmentes* (jelöletlen határozós összetétel), *mandulaeltávolítás* (jelöletlen birtokos jelzős összetétel).

A szavak között az előbb felsoroltakon kívül másfajta viszonyok is lehetnek. Az *orvos műtötte [beteg]* szerkezetben például alany-állítmányi, a *produktív köhögés* szerkezetben pedig minőségjelzős viszonyról beszélünk. Az ilyen típusú szerkezetekben a tagok közti nyelvtani viszony semmilyen módon nincs jelölve, így értelemszerűen nem válhatnak jelöletlenné.

Helyesírási szempontból érdemes kicsit közelebbről megvizsgálni a minőségjelzői viszonyt. Azok a kifejezések, ahol ilyen típusú viszony van a szavak között, a különírás az alapvető írásmód: *cisztás tüdő, orvosi titoktartás, produktív köhögés*. Mivel a viszonyt raggal/jellel nem

jelöljük, így minőségjelzős szerkezetből jelöletlenné válással nem keletkezhet minőségjelzős összetétel. Mégis léteznek azonban olyan összetételek, amelyek tagjai között minőségjelzős viszony van: *kisujj, nagyagy, nagycseplesz, fehérvérsejt, vörösvérsejt*. Ezekben az esetekben az összetétel létrejöttének az oka a **jelentésváltozás**: ilyenkor a minőségjelzős szókapcsolat egésze mást jelent, mint az előtag és az utótag külön-külön. Például a *kis ujj* kifejezés jelentése 'kisméretű ujj', míg a *kisujj* a végtagok külső szélén elhelyezkedő, legkisebb ujjat jelenti. Előfordul azonban az is, hogy nem történik jelentésváltozás, a helyes írásmód mégis az egybeírás: ilyenkor mondjuk, hogy az összetétellé válás oka a **hagyomány**. Példák az utóbbira: *bővizelés, gyengyelátás, légibetegség, lelkialkat, vízibetegség*.

A folyamatos melléknévi igenévi jelzős szerkezetek helyesírásáról

Maradva azoknál az kifejezéseknél, amikor a szavak között minőségjelzős viszony van, külön kell foglalkoznunk azokkal az esetekkel, amikor a minőségjelző szófaja *-ó/-ő* képzős (folyamatos) melléknévi igenév. Ilyenkor elsőként azt kell megvizsgáljunk, történik-e jelentésváltozás. Az *-ó/-ő* képzős melléknévi igenév alapjelentése pillanatnyiságot, folyamatot fejez ki. Például: *lábadozó beteg* 'olyan beteg, aki éppen lábadozik', *sajgó térd* 'olyan térd, amely (éppen) sajog'. Ha azonban az *-ó/-ő* képzős melléknévi igenév nem pillanatnyi cselekvést, történést, folyamatot fejez ki, hanem valamilyen képességre vagy rendeltetésre vonatkozik, egybeírással jelöljük a jelentésváltozást, az összetétellé válást. Például: *adagolóberendezés* ('adagolást szolgáló berendezés'), *éztelenítőszer* ('olyan szer, amely éztelenítésre való'), *mozgatóideg* ('mozgatni tudó ideg'), *szopogatótabletta* ('olyan tablettá, amelyet szopogatva kell elfogyasztani').

Azokban az esetekben, amikor jelentésváltozás történt, figyelembe kell vennünk még egy formai tényezőt is. A korábban említett példák (*adagolóberendezés, éztelenítőszer, mozgatóideg, szopogatótabletta*) mindegyike 1 + 1 szerkezetű, azaz önmagában mind a jelző, mind a jelzett szó egyszerű szó. Ha azonban akár a jelző, akár a jelzett szó önmagában is összetett szó (1 + 2, 2 + 1) szerkezetű, vagy ha mindkét tag összetétel (2 + 2), a jelentésváltozás ellenére többnyire különírást kell alkalmazni. Például: *ápolószer*, de: *fogápoló szer* (2 + 1). További 2 + 1

szerkezetű kifejezések: *elektronszívó hatás, fájdalomcsillapító szer, melanocitastimuláló hormon*. Ritkábban 1 + 2 szerkezetű kifejezések is előfordulhatnak. Van, hogy az elő- és az utótag is összetétel (2 + 2), például: *fertőzésfokozó ellenanyag* (az *ellen* mint két szótagos igekötő összetételi tagnak számít), *savtermelés-gátló gyógyszer*.

Mindez azonban nem szigorú szabály, inkább csupán tendencia.

Speciális esetek

Előfordul, hogy a korábban ismertetett egybeírási szabályok nem alkalmazhatók valamilyen oknál fogva. Az orvosi nyelvben gyakran fordulnak elő különböző rövidítések, mozaikszók (betűszók), tulajdonnevek, vegyületek, amelyek ugyanúgy összetételi tagok lehetnek. Ezeket a szavakat azonban nem írhatjuk egybe összetételi elő- vagy utótagjukkal. Az írásgyakorlatban előfordul, hogy ilyenkor nem jelölik azt, hogy szóösszetételről van szó, és mindent külön szóba írnak: **tbc baktérium, *COPD rehabilitáció, *COX-2 gátló szer, *Na⁺/Ca²⁺-kicserélő transzporter, *szén-dioxid mérgezés, *Kussmaul légzés*.

Ezekben az esetekben azonban ugyanúgy szükséges, hogy valamilyen módon jelöljük, összetételről van szó. A rövidítésekhez, mozaikszókhöz, tulajdonnevekhez, kötőjellel írt vegyületek nevéhez az összetételi utótagokat (ritkábban előtagokat) kötőjellel kapcsoljuk: *tbc-baktérium, COPD-rehabilitáció, COX-2-gátló szer, Na⁺/Ca²⁺-kicserélő transzporter, szén-dioxid-mérgezés, Kussmaul-légzés*. További összetételi tagok kapcsolásakor is kötőjelet alkalmazunk, pl. *szén-dioxid-mérgezés-kezelés*.

Tekintve, hogy az orvosi nyelvben igen gyakoriak az idegen (görög–latin, újabban angol) szavak, érdemes még szót ejteni arról, mi a teendő, ha azok szóösszetélt alkotnak magyar vagy akár egy másik idegen szóval. Függetlenül attól, hogy idegen + idegen, magyar + idegen, idegen + magyar szavak alkotnak-e összetételt, ezeket mind egybeírjuk. (A közhiedelemmel ellentétben nem létezik olyan „orvosi helyesírási szabály”, hogy az idegen és a magyar szavak csak kötőjellel kapcsolhatók!) Példák: *oesophagusruptura, tüdőoedema* (bár a korábbi cikkekben már emlegetett környezethatás elve miatt inkább *tüdőödéma*), *bypassműtét*.

Ha azonban az idegen előtag néma betűre vagy bonyolult, a magyarban szokatlan betűkapcsolatra végződik, a magyar utótagot kötőjellel kapcsoljuk: *compliance-érték*. ■

Felhasznált irodalom

1. Bősze Péter – Laczkó Krisztina 2009. Helyesírási megfontolások az orvosi nyelvben. In: Bősze Péter (szerk.) 2009. A magyar orvosi nyelv tankönyve. Medicina Kiadó, Budapest. 325–392.
2. Fábrián Pál – Magasi Péter (főszerk.) 1992. Orvosi helyesírási szótár. Akadémiai Kiadó – Országos Orvostudományi Információs Intézet és Könyvtár, Budapest.
3. Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila (szerk.) 2004. Helyesírás. Osiris Kiadó, Budapest.
4. Ludányi Zsófia – Kádár Balázs 2014. Ajánlott helyesírási alapelvek. In: Kádár Balázs (szerk.) 2014. Diagnosztikus és terápiás eljárások a prehospitalis gyakorlatban. TrustAir Kft., Budapest. 553–557.